

XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TRABZON'DA ÂYÂN, EŞKIYA ve GÖÇ SORUNLARI

Melek ÖKSÜZ*

Özet : Bu makalede 18. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da taşra yönetimi ile ilgili bir takım problemlerin varlığından bahsedilecektir. Bunlar ayanlık, eşkıyalık ve göç faaliyetleridir. Osmanlı Devleti'nin hemen hemen bütün kurumlarında görülen bozulmalar ve taşrada merkezi otoritenin yeterince sağlanamaması, Trabzon'a yakın bölgelerde sık sık savaşların çıkması, bölgedeki valilerin savaş bölgesinde görevlendirilmeleri merkezi otoritenin sarsılmasına ve güven bunalımına yol açmıştır. 17. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki karışıklıklar, devlet memurlarının yolsuzlukları, toprak sisteminde meydana gelen değişiklikler ve ekonomik sıkıntılar ayanlığın ortaya çıkıp yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Yapılan usulsüzlüklerden, eşkıyalık faaliyetlerinden ve ağır vergilerden bıkan halk, çareyi yaşadıkları bölgeyi terk ederek daha iyi yaşam koşullarının olduğunu zannettiği şehirlere özellikle de İstanbul'a göç etmekte bulmuştur. Trabzon'da yaşanan bu problemlerin giderilmesi amacıyla merkezden, çeşitli emirler gönderilmişse de, sorunların çözümünde fazla etkili olmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Eşkya, Ayan, Karadeniz,

1. Giriş

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıla gelindiğinde eski gücünden bir hayli uzaklaşmış, askeri, siyasi ve ekonomik olarak çok şey kaybetmişti. Bir zamanlar cihan hakimiyetini gerçekleştirmeye çalışan devlet, artık mevcut durumunu korumaktan öte bir şey düşünemiyordu. Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri takip edemeyen Osmanlı Devleti, topraklarını koruyabilmek için XVII. yüzyıl boyunca sürekli savaş yapmak zorunda kalmıştır. Bütün bu olumsuzluklar taşrada da rahatsızlık yaratmıştır. Bu çalışmada, Trabzon'da XVIII. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen âyanlık, eşkıyalık ve göç sorunları tarihsel zeminden kopmadan irdelenmeye çalışılacaktır.

A. Âyanlar

Osmanlı Devleti'nde âyan, herhangi bir şehir, zümre veya devrin ileri gelenleri manasında kullanılmıştır. Fakat bu kelimenin belli kavramı ifade eden idari bir ıstılah mahiyeti alması XVIII. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur¹. XVIII. yüzyılda resmi âyanlardan başka şehir âyanı veya şehirlerin ileri gelenleri "âyan-ı vilayet" diye adlandırılan zümre mevcut olup bunlar XVI. yüzyıla göre daha da güçlenmişlerdi². Bu nedenle "âyan", XVIII. yüzyılda

* Dr.,Tarihçi

¹ Fuad Köprülü, "Âyan", *İslam Ansiklopedisi, (İ.A)*, İstanbul, 1944, C.II, s.40-41.

² Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, Ankara, 1994, s.7.; Ayrıca âyanlarla ilgili yapılmış çalışmalar için bkz. Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar-Karaosmanoğulları Üzerinde Bir*

yeni bir kelime olmayıp daima derebeyliğin bir parçası olmuştur³. Bununla birlikte pek çok şehirde âyân devlet ile halk arasında asker sağlanması, vergi dağıtımı ve toplanması, zahire ve hayvan temini konularında aracı olan şehrin ileri gelenlerinden olup; genelde zengin ve yerli hanedana mensup kişilerdi⁴. Nitekim, 1635'e kadar Osmanlı yönetimi yerel ailelerden olabildiğince en iyi biçimde faydalanmasını bilmiştir⁵.

XVII.yüzyıldan itibaren Anadolu'daki karışıklıklar, mütegalibelik hareketler, leventlik, aşiretler, raiyyet arasında görülen yer değiştirmeler, devlet memurlarının yolsuzlukları, Anadolu'da miri toprak sisteminde meydana gelen değişiklikler ve bütün bunlara ilaveten mali sıkıntılar, âyânlığın ortaya çıkıp gelişmesinde başlıca faktörleri oluşturmuştur⁶.

1683'te başlayan Osmanlı-Avusturya savaşlarının getirdiği olumsuzlukları gidermek için devletin aldığı tedbirlerden biri, miri mukata'aların "kayd-ı hayat" şartıyla malikane olarak devlet ileri gelenlerine ve âyânlara iltizama verilmesiydi. Nitekim bu uygulama âyânların güçlenmesine sebep olan etmenlerden biri olmuştur⁷.

İnceleme, Ankara, 1997; Yücel Özkaya, "Rumeli'de Âyânlık İle İlgili Bazı Bilgiler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1981, C.II, s.1407-14XVI.; Münir Aktepe, "Manisa Âyanlarından Karaosmanoğlu Mustafa Ağa ve 3 Vakfiyesi Hakkında Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, (VD), 1971, S.9, s.367-382.; Münir Aktepe, "Kara Osman Oğlu Hacı Osman Ağa'ya Ait İki Vakfiyesi", *VD*, 1980, S.10, s.161-174.; Münir Aktepe, "Kara Osman Oğlu Mehmed Ağa bn. Hacı Ömer Ağa", *VD*, Ankara, 1981, S.11, s.57-66.; Cemal Gökçe, "Edirne Âyânı Dağdevirenöğlu Mehmet Ağa", *İÜEF Tarih Dergisi*, İstanbul, 1968, C.XVII, S.22, s.97-110.; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara, 1995, s.216-2XVII.; Musa Çadırıcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991, s.33-37.; Bruce Mc Gowan, "The Age of The Âyâns, 1699-1812", *An Economic And Social History of The Ottoman Empire 1600-1914*, Suraiya Faroqhi-Bruce Mc Gowan-Donald Quataert-Şevket Pamuk, Cambridge, 1994, vol:2, s.637-758.

³ Virginia Aksan, "Feeding the Ottoman Troops on the Danube, 1768-1774", *War Society*, May 1995, vol:13, Nu:1, s.9.

⁴ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", *Belleiten*, Ankara, 1978, C.XLII, S.168, s.667-675.

⁵ Suraiya Faroqhi, "Agriculture And Rural Life in The Ottoman Empire (ca 1500-1878)", *New Perspectives on Turkey*, .Fall 1987, No.1, s.11.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s.59-98.; Âyânlığın ortaya çıkışına sebep olan faktörler hakkında yapılan tartışmalar için bkz. Nagata, *a.g.e.*, s.2-5.; Faroqhi, "Agriculture And Rural Life in The Ottoman Empire (ca 1500-1878)", s.19-24.

⁷ Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", s.667-668.; Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2000, s.112-113.; Nagata, *a.g.e.*, s.59-88.; Çağatay Uluçay, "Karaosmanoğulları'na Ait Düşünceler", *III. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1948, s.256.; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Âyân", *İA*, İstanbul, 1944, C.II, s.41.; Mustafa Akdağ, bu uygulamanın, derebeyliği, devletin kendi eliyle yaratmasına doğru bir adım olarak nitelendirirken öte yandan hükümetin keyfiliğine karşı mültezimin haklarını koruyacak 4 kişilik kurul teşkilinin de kişi haklarını koruma yönünde önemli bir adım olduğunu vurgulamaktadır. Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1966, C.IV, S.6-7, s.246.

Göçler sebebi ile geride kalan halkın vergi yükü ağırlaşınca bunlar da çareyi kuvvetli âyânlara dayanarak vergi yükünden kurtulmakta bulmuşlardı. Bu da âyânların güçlenmesini sağlayan bir başka faktör olmuştur⁸.

Âyân olanlar öncelikle mütesellimlik ve voyvodalıkları elde ediyorlar, zorla (tegallüb yoluyla) halkı soyup zengin oluyorlardı⁹. 1710-1725 yılları arasında Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Trabzon'da da âyândan mütegalibeler türemiştir. Trabzon'da Seydi Veyisoğlu Ömer, Mustafa, Kürdoğlu İsmail ilk akla gelenlerdir. Bunlar kısa zamanda etrafına topladıkları taraftarlar ve eşkıyalarla birlikte halka zulmetmekteydiler¹⁰. Devlet, ülke genelinde bu tür faaliyeti olanları zaman zaman cezalandırma yoluna gitmiştir¹¹.

Hekimoğlu Ali Paşa'nın Trabzon Valiliği'ne atandığı 1751 yılında Trabzon'da âyân ve derebeyler zulüm ve baskılarını iyice artırmışlar, valileri dinlemeyip birbirleriyle kıyasıya mücadele eder olmuşlardı. Hekimoğlu Ali Paşa, bir yıl içinde zorbaları temizleyip hepsini egemenliği altına almayı başarmıştır. Nitekim O'nun bu başarısı 1752 yılında gönderilen bir fermanla takdir edilmiştir¹².

1757 yılına gelindiğinde Trabzon derebeyleri zorbalıklarını artırmışlar, adam öldürmüşler, asayişiyi iyice bozmuşlardı. Kalcıoğlu'nun faaliyeti bu tarihlerde en önemli olaydır. Trabzon ve civarında o kadar zorbalıklar yapmıştır ki, 1757 yılında vezirlere ait olan beylik sarayını tahrip edip oturamaz hale getirmesi faaliyetlerinin derecesini göstermesi bakımından önemlidir¹³. Bunun üzerine bölgedeki durumu düzeltmek bu tür olayların önünü almak amacıyla bölgenin durumunu iyi bilen ve insanları tanıyan Canikli Süleyman Paşa, Trabzon valiliğine atanmıştır. Süleyman Paşa aldığı sert tedbirlerle kısa sürede düzeni sağlamıştır. Bu hizmetinin karşılığı olarak da ona vezirlik rütbesi verilmiştir¹⁴.

Anadolu ve Balkanlar'da âyânların oynadıkları roller, 1750'den sonra hızlı bir şekilde artmıştır. Valilerin kötü idareleri neticesinde yöredeki güçlü beyler ve yardımcıları resmi yönetici rolüne bürünüp halktan zorla maddi destek

⁸ Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", s.672.

⁹ Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", s.674-713.

¹⁰ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s.62-63.

¹¹ XVIII.yüzyılda âyânların da içinde bulunduğu geniş bir kitlenin tegallüb hareketleri, sürgünlere sebep olmuştur. Meselâ, 1735'de Bursa'da Yeşil Medrese Müderrisi Mehmed Efendi, Mevlana zaviyesi şeyhi ve kassam-ı askeri kâtibi Taşkın Mehmed, âyânlık hevesiyle her şeye karıştıklarından Bursa'dan Manisa'ya sürülmüşlerdir. Bkz. M. Çağatay Uluçay, "Sürgünler", *Belleten*, 1951, C.XV, S.60, s.5XVI.

¹² Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Trabzon, 2000, s.81.

¹³ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun, 1988, s.141-142.

¹⁴ Goloğlu, *a.g.e.*, s.83.

sağlıyorlardı ve hükümet de onların destek toplamasına güvenmeye zorlanıyordu¹⁵. Nitekim âyânlık iddiasında bulunanlar bağımsız hareket ediyorlar, bölge halkının vergilerini topluyor¹⁶ ve bu vergilerle ilgili olarak da defterler tertip ederek tevzi defterlerine kendileri için akçeler ekliyorlardı. Vergilerin toplanması sırasında halk şikâyetlerde bulunuyor¹⁷, fakat bütün şikâyetlere rağmen bu kişiler uzun süre âyân olarak kalabiliyorlardı. Bunlardan bazıları daha âyân değilken bile kendilerine vekil olarak bir “vilâyet kethüdası” tayin ediyor ve bu vekilleri vasıtasıyla da “bedel-i nüzul”, “avarız”, “imdad-ı seferiye¹⁸”, imdad-ı hazeriye¹⁹” gibi vergileri topluyorlardı.²⁰ Âyân olmak için mücadele edenler, genelde zorba olarak vasıflandırılıyor ve vergilerin toplanması sırasında kanunsuz hareketlerde bulunuyorlar ve yolsuzluklar yapıyorlardı. Devletin aldığı tedbirler, güçlü ve zengin olmalarından dolayı bu kişilerin âyân olmalarını engelleyemiyordu²¹.

Şehirlerde birden fazla âyânın bulunması ve birbirleriyle mücadele etmesi ve bu konuda şikâyetlerin artması üzerine devrin sadrazamı Muhsinzade Mehmet tarafından 1765’de âyânların atanmaları bir kurala bağlanmıştır²². Böylece köylüye karşı yapılan taciz ve zorbalık önlenmiş olacaktı. Fakat bu merkezi kontrol girişimi, 1768-74 savaşının başlaması üzerine sonuçsuz kalmıştır²³.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, âyânların güçlenmesinde etkili olmuştur. Çünkü devlet bu kişilerden savaş sırasında yardım istemiştir. Devletin onlara muhtaç olması, onları iyice şımartmıştı²⁴. Öte yandan savaş atmosferi âyânların seçimi işinde aksaklıklara yol açınca, bu defa seçim, her bir bölgenin

¹⁵ Aksan, “Feeding the Ottoman Troops on the Danube, 1768-1774”, s.9.

¹⁶ Mc Gowan, “The Age of The Âyâns, 1699-1812”, s.662.

¹⁷ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, s.209; Yücel Özkaya, “XVIII Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu’da Âyânlık İddiaları”, AÜDTCFD, Ankara, 1969, C.XXIV, S. 3-4, s.197.

¹⁸ Devletin seferlere maddi destek sağlamak amacıyla halktan aldığı vergilerdir. Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, C.I, İstanbul, 1990, s.367.; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1997, s.183.

¹⁹ Miktar olarak İmdad-ı seferiyenin hemen hemen yarısına denk olup, sefersiz zamanlarda alınan vergilerdir. Cin-Akgündüz, *a.g.e.*, C.I, s.367.; Tabakoğlu, *a.g.e.*, s.184.

²⁰ Özkaya, “XVIII Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu’da Âyânlık İddiaları”, s.197.

²¹ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, s.207; Özkaya, “XVIII Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu’da Âyânlık İddiaları”, s.2XVI.

²² Bundan sonra halkın ileri gelenlerinin seçtiği kişi İstanbul’a bildirilecek, İstanbul da bunu kabul ederse âyân tayini için gerekli izni kapsayan sadrazam mektubu verilecek ve artık mektupsuz âyân olunmayacaktı. Bkz. Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, *Belleten*, Ankara, 1974, C.XXXVIII, S.151, s.485.

²³ Aksan, “Feeding the Ottoman Troops on the Danube, 1768-1774”, s.9.; 1779 tarihinde de âyânlara valiler tarafından buyrultu verilmesi usulü kaldırılacak ve bu işe bizzat sadrazamın bakması tarzı kabul edilirse de bu uygulama bir müddet devam etmiş ve sonra bozulmuştur. Uzunçarşılı, “*Âyân*”, s.41.

²⁴ Virginia H. Aksan, “Whatever Happened to the Janissaries ? Mobilization for the 1768-1774 Russo-Ottoman War”, *WAR In History*, 1998, vol:5, s.28.; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4/1, Ankara, 1988, s.436.

kendisine bırakılmıştı²⁵. Artık vilâyet valisi ya da memleket hakimi tarafından kaime ve mektup verilerek tayinler yapılmaya başlanmış böylece de rüşvet yoluyla âyân olma işi yaygınlaşmıştı²⁶. Ayrıca 1768 seferinden itibaren âyânların oldukça fazla miktarda paralar ödeyerek vali buyruqlarıyla tayin edilmeleri, onların harcadıkları bu paraları halkı ezerek geri almalarına sebep olmuştur²⁷.

Savaş sonrası âyânları eleme girişimleri ise, 1787’de yeniden patlak veren savaş nedeniyle sonuçsuz kalmıştır²⁸. Keza savaş başladığında, devlet, halkın yakınmalarına cevap verecek durumda değildi. Bu dönemde devlet âyânların ve mütegalibe zümrenin savaş için göndereceği askeri yardımları düşünerek onların yaptıklarını bir süre görmemek ve onları bir süre hoş tutma siyaseti takip etmiştir²⁹.

Âyânlara karşı alınan tedbirlerin başarısızlığında onların güçlü ve zengin olmaları oldukça etkili olmuştu. Nitekim âyânların bu gücü, çeşitli bölgelerde yönetici olmalarını veya çeşitli görevlere gelmelerini kolaylaştırıyordu³⁰. Öyle ki, âyânlar mutasarrıflıktan avarız tahsildarlığına, gümrük mültezimliğinden gümrük emniğine kadar pek çok görevlere gelebilmişlerdir³¹.

Trabzon’da da âyânlar kuvvet ve servetlerini devletin onlara verdiği görevler esnasında elde etmişlerdir³². Meselâ, Trabzon ahalisinden iken Rize âyânlığını ele geçiren Tuzcuoğulları, âyân olmadan önce tahsildarlık yapmışlardı³³. Trabzon âyânlarından olan Şatırzade Ömer³⁴ ve İbrahim Ağalar 1777 yılına ait olmak üzere Trabzon ve Gümüşhane Kalemî Cizyesinin toplanması görevini üstlenmişlerdir. Fakat, bu cizyelerin toplanması sırasında, zulüm yapıldığı yolunda Trabzon kadısı ve âyânına ve Canikli Ali Paşa’ya

²⁵ Aksan, “Feeding the Ottoman Troops on the Danube, 1768-1774”, s.9.

²⁶ Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, s.485.

²⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV/1, s.436; 1768-1774 Savaşı’nın âyânların güçlenmesindeki rolü için bkz. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, s.130-131.

²⁸ Aksan, “Feeding the Ottoman Troops on the Danube, 1768-1774”, s.9.

²⁹ Mücteba İlgürel, “Balıkesir’de Âyânlık Mücadelesi”, *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1973, S.3, s.70-71.

³⁰ Kemal H. Karpat, “The Transformation of The Ottoman State, 1789-1908”, *IJMES*, 1972, vol:3, s.243-261.

³¹ Trabzon’da 1768-1809 yılları arasında eşkıyalıkla meşhur âyân ailelerinin getirildikleri görevler için bkz. Necmettin Aygün, *Trabzon Gümrüğü (1750-1800)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksel Lisans Tezi, Ankara, 1997, s.151-154.; Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon’da Ticaret*, Trabzon, 2005, s.28-63.

³² Tıpkı Rumeli’de olduğu gibi bir çok Anadolu âyânına ödül olarak gösterilen yüksek mertebeler, merkezin Anadolu’da rekabet eden aileler arasındaki dengeyi sağlamakta kullandığı yöntemlerden biri idi. Mc Gowan, “The Age of The Âyâns”, s.670-671.

³³ Münir Aktepe, “Tuzcuoğulları İsyanı”, *İÜEF Tarih Dergisi*, İstanbul, 1953, C.III, S.5-6, s.22.

³⁴ Şakir Şevket, Şatıroğlu ailesinin kökeninin Fatih ile gelip Trabzon’a yerleştirilen sipahilere dayandığını ifade etmektedir. Bkz. Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, haz: İsmail Hacifettahoğlu, Trabzon, 2001, s.191.

şikayetler olmuş, bunun üzerine Ali Paşa, bir buyruldu yazarak zulmün önlenmesini istemiştir³⁵.

Şatırzade Ömer'i, bundan sonraki dönemde bölgedeki yönetici ve halkın sevgisini kazanmış, hizmette kusuru olmayan birisi olarak görmekteyiz. Öyle ki, 1193 (1779) tarihinde, Trabzon Valisi Hasan Paşa'dan, sadrazama, maiyetinde olan ve hizmetinde kusuru bulunmayan Şatırzade Ömer Ağa'nın bir talebini yazılı olarak iletmekte bir sakınca görmemiştir³⁶.

Ahalinin dilekçelerine dayanan ve 19 Şaban 1194 (20 Ağustos 1780) tarihli, naib ilamında, Trabzon Valisi Hasan Paşa'nın işe başladıktan sonra bölgeye mütesellim tayin ettiği Hafız Mehmed'in, eski Trabzon valisi Canikli Ali Paşa'nın kethüdası Abdullah Ağa'nın teşvikiyle tehdit edilmesi ve geri gönderilmesi hadisesinde Şatırzade Ömer Ağa'nın suçunun olmadığı ve Şatırzade'nin halkın sevgisini kazanmış zevattan olduğu bildirilmektedir³⁷.

Trabzon müftü, müderris, zuama, sipahi ihtiyarlarının mahzarlarını (dilekçeleri) içeren 1195 (1781) tarihli başka bir belgede; Hafız Mehmed Ağa'nın, Şatırzade Ömer Ağa hakkındaki suçlamasının iftira olduğu, Ömer Ağa'nın savaş zamanlarında devlete yardım ettiği, hiçbir ferde zulm etmediği ve halim-selim bir kişi olduğu belirtilmekte idi³⁸. Bu güven dolayısıyla da ki, 1782-1783 senelerinde de tımar ve zeamet sahipleri seferde oldukları için buranın tahsildarlığı görevi Şatırzade Ömer'e verilmişti³⁹.

Âyânlarla ilgili ilginç bir nokta da Trabzon ve çevresinde bulunan ayanların birbirleri ile akraba oluşlarıdır. Bunun en açık örneği de Tuzcuoğulları⁴⁰, Kalcıoğulları ve Şatırzadeler⁴¹ arasındaki akrabalıktır. 1768-1774 Rus savaşı sırasındaki önemli hizmetlerinin de etkisiyle 1773 yılında⁴² Trabzon'a vali olarak atanan Canikli Hacı Ali Paşa⁴³ valiliği süresince devlete pek çok konuda yardımcı olmuştur. Eşkıyalık olaylarının bertaraf edilmesinde devlet, sık sık Canikli'nin yardımına başvurmuştur. Servetinin çokluğu ve devlete gerekli askeri temin edebilecek güçte olması Canikli Ali Paşa'nın 1773 yılında Kırım Seraskerliğine getirilmesinde etkili olmuştur. Canikli Ali Paşa

³⁵ Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", *Belleten*, Ankara, 1972, C.XXXVI, S.144, s.489.

³⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayunlar, (BOA, HH), nr. 721/c.*

³⁷ *BOA, HH, nr. 721/d.*

³⁸ *BOA, HH, nr. 721/b.*

³⁹ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s.129.; Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu", s.142.

⁴⁰ Aktepe, "Tuzcuoğulları İsyanı", s.21-52.

⁴¹ Aydın Güven, "Trabzon Âyânlarından Şatıroğlu Osman Ağa'nın Bölgedeki Faaliyetleri (1808-1830)", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)*, Trabzon, 2002, C.I. s.345-348.

⁴² Goloğlu bu tarihi 1772 olarak vermiştir. Bkz. Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.86.

⁴³ Canikli Hacı Ali Paşa hakkında bkz. Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s.483-525.; Özcan Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi" *TDVİA*, İstanbul, 1993, C.VII, s.151-154.; Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi: Tedâbirü'l-Gazavât", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1969, C.VII, S.12-13, s.119-191.

Kırım'a hareket etmek için beklediği esnada bile Trabzon'da eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan kişilerin bertaraf edilmesi için hükümet ile karşılıklı temas halinde olmuştur⁴⁴.

Kırım seraskerliğinden sonra Canikli Ali Paşa'ya Trabzon'da eşkıyalık yapan Kalcıoğlu Ömer ve arkadaşlarının yakalanması görevi verilmişti. Ayrıca İstanbul'a olan ev göçlerinin önlenmesi ve asi leventlerin yakalanıp cezalandırılmaları da ondan istenmişti⁴⁵.

1776-1779 tarihleri arasında da Canikli Ali Paşa'ya yine bölgedeki eşkıyalık hareketlerinin önlenmesi ile tımar, zeamet ve diğer anlaşmazlıkların halli gibi görevler verilmişti⁴⁶. Ne yazık ki, devlet için bu zamana kadar çeşitli görevleri yerine getiren Canikli Ali Paşa, bu tarihten sonra devlet için sorun olmuştur. Canikli Ali Paşa'ya Kırım seraskerliğinden sonra dönemin siyasi gelişmeleri gereğince Kars seraskerliği verilmiş, bu iki seraskerlik Canikli'ye Karadeniz, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmında hüküm sürme imkânı verirken aynı zamanda şımarmasına da sebep olmuştur. Buna dayanarak gerek kendisi ve oğulları gerekse taraftarları halka karşı zulüm ve eziyet etmeye başlamışlardır. Devlet bu dönemde güçlü ailelerden faydalanmayı istediği için onları azarlamak ve uyarmaktan başka bir şey yapmamıştır⁴⁷.

Nitekim bu tarihlerde Rusya ile ilişkilerin gerginleşmesi üzerine Canikli Ali Paşa ikinci kez Kırım seraskerliğine atanmış⁴⁸, fakat 8 bin askerin Kırım'a sevki sırasında yeterince çalışmadığı gibi çeşitli bahanelerle halktan fazla para isteyerek zulüm etmeye başlamıştır⁴⁹. 1779 Martında Cabbarzade⁵⁰ Mustafa'ya (malikane olarak Bozok Sancağı'nın mutasarrıfı, aynı zamanda Yeniil voyvodası) yazılan bir hükümde, Canikli Ali Paşa ve ailesine çeşitli görevler ve imkânlar verilmek suretiyle taltif edildiklerini, buna karşılık O'nun devlete sadık kalmayıp verilen görevleri yeterince ifa etmediği ve padişaha yazdığı yazılarda da tahammül olunmayacak şeylerden bahsettiği belirtilmekteydi⁵¹.

Canikli Ali Paşa, Kırım'dan döndükten sonra şekavetlerini daha da artırmış, Cabbarzade hakkında çeşitli laflar söylemiştir. Devletin

⁴⁴ Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s.484-485.

⁴⁵ Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s.488.

⁴⁶ Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s.489-490.

⁴⁷ Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s.490-492.

⁴⁸ 1777 tarihli bir belgede; Trabzon Valisi ve Kırım Canibi Seraskeri Hacı Ali Paşa'dan Kırım'a memur kalyonlardan 4-5 tanesinin havanın müsaadesizliğinden Sinop'a geldikleri ve bunlara asker bindirilerek Kırım'a sevk edilmesine dair gönderilen tahrirata karşılık, Kaptan Paşa'ya haber verilmesi ve buyruldu yazılmasına, asker, peksimed ve mühimmatın kalyonlar ile gönderilmesine dair Hacı Ali Paşa'ya tekrar bir ferman gönderilmesi istenmekteydi. *BOA*, HH, nr. 743.

⁴⁹ Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s.502.

⁵⁰ Özcan Mert, bu ailenin özellikle arşiv belgelerinde, zorba, kudret ve kuvvet sahibi anlamında "Cebbar" adı ile anıldığını belirtirken bu ailenin isminin yer aldığı en eski belgede (Ömer Ağa'nın mezartaşı kitâbesi) "Çapar" olarak geçmesi dolayısıyla doğrusunun "Çapar" olduğunu, fakat halk şiiiri, masal, fıkra ve deyimlerde ayrıca halk arasında yaygın olarak "Çapan" adının kullanıldığını belirtmiştir. Bkz. Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara, 1980, s.21-23.

⁵¹ Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s.503.

uyarmalarına karşılık da “devlet ile işim yoktur, istediğimi işlerim ve nice memleket harab iderim” demek cüretini göstermiştir. Bu, bardağı taşıran son damla olmuş ve Canikli'nin cezalandırılmasına karar verilerek Bozok'lu Cabbarzade Mustafa, idam işi için görevlendirilmiştir. Bundan başka, vezirliğinin, üzerindeki eyalet ve sancakların kaldırılmasına, mallarına el konulmasına da karar verilmiş, onun yanında olanlardan pişman olanların affı, bu tür hareketlere devam edenlerin ise cezalandırılması istenmiştir⁵². Kısa zamanda bütün bunlar uygulamaya konulmuş, öncelikle Canikli üzerindeki eyalet ve sancaklar alınarak gerekli kişilere verilmiştir⁵³. Canikli Ali Paşa'nın ve taraftarlarının yakalanması için 1779 Aralık sonlarında emirler gönderilirken bir yandan da tekrar Canik'e dönmesine engel olunmaya çalışılıyordu⁵⁴.

Aynı dönemde Kalcıoğlu Ömer Ağa'nın tekrar şekavete başladığı bu nedenle de katli için fırsat kollanıldığına dair 1195 (1780-81) tarihli Trabzon Valisi Hasan Paşa'nın tahrirati mevcuttur⁵⁵.

Canikli Ali Paşa'nın tekrar Canik'e dönme ihtimali yok edildiği gibi malları da müsadere edilerek tehlike ortadan kaldırılmış oldu⁵⁶. Fakat çok geçmeden 1781 yılında Canikli Ali Paşa'nın af edilme meselesi gündeme gelmiştir. Canikli Ali Paşa, İstanbul'daki taraftarı olan vezirlerin yardımıyla affedilerek⁵⁷ özellikle de Şahin Giray'ın iltimasıyla aynı yıl Trabzon Valiliği'ne getirilmiştir⁵⁸. Bunda, bölgede Cabbarzade Mustafa lehine bozulan dengeyi yeniden istikrarlı bir hale getirme durumu da etkili olmuştur⁵⁹. Bu olay üzerine Canikli, yaptıklarından dolayı pişman olduğunu bundan sonra böyle şeyler yapmayıp devlete yeniden hizmet edeceğini bildirmiştir⁶⁰. Bundan sonraki tarihlerde devlete olan sadakatını layıkıyla yerine getirmeye çalışmış, hatta isyanına sebep olan Cabbarzadeler ile dahi çatışmamıştır⁶¹.

⁵² Özkaya, “Canikli Ali Paşa”, s.503. Ayrıca bkz. Mert, “Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi”, s.151-152; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.IV/1, s.610-611.

⁵³ Özkaya, “Canikli Ali Paşa”, s.503.

⁵⁴ Daha evvel bahsedilmiş olan Şatırzade Ömer, Canikli Ali Paşa'nın adamı olup güçlü bir kimseydi. Şatırzade Ömer'in Giresun kalesini kuşatıp Canikli'yi oraya getireceği ihtimali düşünülmüş ve onun için tedbirler alınmıştı. Bkz. Özkaya, “Canikli Ali Paşa”, s.509-511.

⁵⁵ BOA, HH, nr. 1033.

⁵⁶ Özkaya, “Canikli Ali Paşa”, s.505-513.; Âyânların devlet otoritesine gölge düşüren bir zümre olmasından dolayı her ne kadar devlet, onların mahalli otoritelerinden idari, mali ve askeri hususlarda faydalansa da, öldüklerinde âyânlıklarını suç sayarak, muhallefatlarına el koymak suretiyle cezalandırılmış olabilecekleri düşünülmektedir. Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsâdere”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ağustos 1987, Sayı:49, s.102.

⁵⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.IV/1, s.611; Mert, “Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi”, s.152.

⁵⁸ BOA, HH, nr:928.

⁵⁹ Mert, *a.g.e.*, s.44.

⁶⁰ Özkaya, “Canikli Ali Paşa”, s.514-515. Canikli Ali Paşa, risalesinde de, vezirlik ünvanı aldığı zamandan itibaren devlete sadakatle bağlı kaldığını ve devlete her konuda hizmet ettiğini belirtmektedir. Bkz. Özkaya, “Canikli Ali Paşa'nın Risalesi :Tedâbirü'l-Gazavat”, s.127.

⁶¹ Canikli Ali Paşa'nın ölümünden sonraki dönemde bu iki ailenin arası yeniden açılacaktır. Canikliler'den Tayyar Paşa ile Cabbarzadelerden Süleyman arasındaki mücadele özellikle

Canikli Ali Paşa, yeni dönemde, yine önemli görevler almıştır. 1783-1784 yılları arasında; İstanbul'a olan göçlerin önlenmesi, Gümüşhane'den maden temini, avarız ve nüzul bedelinin toplanması, bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Trabzon'da yapılan haksızlıkların önlenmesi, tımar ve zeamet anlaşmazlıklarının halledilmesi konularında da Canikli'ye pek çok hüküm gönderilmiştir⁶².

Görüldüğü gibi Trabzon'da XVIII.yüzyılda özellikle de yüzyılın ikinci yarısında gerek âyânlar, gerekse devlet görevlileri rüşvet, yolsuzluk, eşkıyalık, adam öldürme gibi olaylarla gündeme gelmişler ve uzun süre devleti uğraştırmışlardır. Bu tür olayların önlenmesi için devlet sık sık görevlilere adalet fermanları göndermek zorunda kalmış ve ceza-i müeyyideler uygulamıştır. Fakat bu tedbirler olayları engellemediği gibi devletin zaman zaman güçlü ayanlara ihtiyacı olması dolayısıyla da köklü çözüm bulunamamıştır. Dolayısıyla halk zulüm ve işkenceler karşısında yerini yurdunu terk ederek daha rahat yaşamayı umduğu yerlere göç etmek mecburiyetinde kalmıştır.

B. Eşkıyalık

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren tımar sisteminin bozulmasına bağlı olarak tımarlı asker sayısı azaldığı için yeniçerilerin sayısı artırılmıştı. Artık yeniçeri olmak kolaylaştığı gibi cazip hale de gelmişti. Yeniçeri Ocağı'nın bozulması ile, yeniçeri esamileri mukata'a ve borç senedi gibi alınıp satılmaya başlanmıştı⁶³. Bazı kimseler yeniçeri ağalarına, odabaşlarına ya da taşrada bulunan yeniçeri serdarlarına rüşvet vererek yeniçeri yazılabilmekteydiler⁶⁴. İstanbul'a gidenler de ellerine birer mektup alıp vilayetlerine döndüklerinde "Biz yeniçeri olduk" diyerek yeniçeri kıyafeti giyip, yeniçerilik iddiası ile vergi vermemekte idiler⁶⁵.

Trabzon halkından da bu tür yeniçerilik iddiasında bulunanlar olmuştur. Bunların bir kısmı borçlarını ödemek için yeniçerilik iddiasıyla eşkıyalık ve zorbalık yapmakta, bir kısmı da askerlerle akraba olduğunu iddia ederek vergiden muaf olmaya çalışmaktaydı⁶⁶.

dikkatleri çekecektir. Bkz. Yücel Özkaya, "III. Selim Devri'nde Nizam-ı Cedid'in Anadolu'da Karşılaştığı Zorluklar", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1963, C.I, s.148-149.; Mert, *a.g.e.*, s.56-62.

⁶² Özkaya, "Canikli Ali Paşa", s.522.

⁶³ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, 1. Baskı, Ankara, 1985, s.27-28.

⁶⁴ Anadolu'nun ve Rumeli'nin her üç kolundaki kazaların görevlilerine gönderilen fermanlarda, Yeniçeri Ocağı'na rüşvet alımının XVIII. yüzyılda iyice arttığı belirtilerek, ocağa alınacaklara dikkat edilmesi ve rüşvet alınmaması isteniyordu. Bkz. Yücel Özkaya, "Anadolu'daki Yeniçerilerin Düzensizliği İle İlgili Belgeler ve İzmir'de Yeniçeriliğin Kaldırılması Hakkında Bir Belge", *AÜDTCFD*, Ankara 1966, C.XXIII, S.1-2, s.82.

⁶⁵ Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s.30-31.

⁶⁶ Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s.37.

Artık gelişgüzel kişiler yeniçeri olabilmekte idi. Bunlar kendi yetenek ve bilgileri ile değil de rüşvet, iltimas ve bir takım kimselerin onları kayırmaları ile bu göreve geldikleri için onlardan yeterince faydalanılamıyordu. Çünkü bunlar aslı görevleri olan savaşlara bile katılmıyorlardı⁶⁷. Katılanlar da geri dönüyorlar ve eşkıyalık yaparak yarardan çok zarar getiriyorlardı⁶⁸. Anadolu'daki yeniçerilerin bu faaliyetlerinin önünü almak için pek çok kez fermanlar gönderilmişse de pek sonuç alınamamış ve bu başıbozukluk II. Mahmud Dönemi'nde yeniçeriliğin kaldırılmasına dek sürmüştür.

Yeniçerilerden başka, kapısız levendler de eşkıyalık yapmaktaydı. Önceden beri savaşlardan sonra levendlerin bir kısmı ihtiyaç olmadığı için serbest bırakılır yani kapıdan çıkarılırdı. "Kapısız levendler" diye adlandırılan bu insanlar eski işlerine dönerek hayatlarına devam ederlerdi. Fakat XVIII. yüzyılda meydana gelen savaşlardan sonra bu askerler serbest kaldıktan sonra eski işlerine dönmeyerek serserilik ve eşkıyalık yapmaya ve halka zarar vermeye bařlamıřlardı⁶⁹. Osmanlı ülkesinde askeriyeden kopup eşkıya haline gelme durumu artık yaygın hale gelmiřti⁷⁰. Yaşadıkları yerlerdeki akrabaları ve tanıdıkları da onlara soygunlarda yardımcı oluyor, ayrıca çıkarları olan devlet görevlileri, ileri gelen yerli aileler de levendlerden istifade yoluna gidiyor, böylece levendlik Anadolu'da gelişme imkanı elde ediyordu⁷¹. Ehl-i örf zümresi de kendi güçlerini koruyabilmek için daha fazla levent barındırıp onları koruma yoluna gitmişler ve yaptıklarına da göz yummak zorunda kalmışlardır. Çünkü onlar da geleceklerini garanti altına almak için leventlerin askeri güçlerinden istifade ederek, halktan kanunsuz vergi alma yolunu seçmiřlerdir⁷².

XVIII.yüzyılda eşkıyalığın ortaya çıkmasındaki en önemli sebep; uzun süren savaşlardı. Çünkü savaş sırasında Anadolu'da bulunan vezirler, beylerbeyleri, zabitler yerlerinde bulunmadıkları için eşkıyalar daha rahat

⁶⁷ Anadolu'nun her üç kolunun nihayetine kadar olan yerlerdeki kazaların kadıları ve diğer görevlilerine gönderilen fermanlarda buradaki askerlerin 1768-1774 savaşları için sefere çağrıldıkları halde çeşitli sebeplerden dolayı gerekli askerin orduya katılmadığı belirtiliyordu. Bkz. Özkaya, "Anadolu'daki Yeniçerilerin Düzensizliği İle İlgili Belgeler ve İzmir'de Yeniçeriliğin Kaldırılması Hakkında Bir Belge", s.77.; Bu konuda ayrıca bkz. Virginia Aksan, "The One-Eyed Fighting the Blind: Mobilization, Supply, and Command in the Russo-Turkish War of 1768-1774", *The International History Review*, May 1993, C.XV, Sayı 2, s.221-238.; Aksan "Whatever Happened to the Janissaries ? Mobilization for the 1768-1774 Russo-Ottoman War", s.23-36.

⁶⁸ Özkaya, "Anadolu'daki Yeniçerilerin Düzensizliği İle İlgili Belgeler ve İzmir'de Yeniçeriliğin Kaldırılması Hakkında Bir Belge", s.75-76, 81.

⁶⁹ Özkaya, *Osmanlı İmparatorlu'nda Âyânlık*, s.74; Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", s.461-462.

⁷⁰ Bkz. Virginia Aksan, "Whatever Happened to the Janissaries ? Mobilization for the 1768-1774 Russo-Ottoman War", s.28.

⁷¹ Özkaya, *Osmanlı İmparatorlu'nda Âyânlık*, s.74; Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", s.469.

⁷² Mustafa Öztürk, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", *Belleten*, Ankara, 1990, C.LIV, S.211, s.983.

hareket etme imkanı bulabiliyorlar, istedikleri gibi halka zulmediyorlardı⁷³. Ekonomik sıkıntı eşkıyalığın en önemli sebeplerinden biri olarak görülüyorsa da hiçbir zaman tek başına yeterli olmamıştır. Çünkü eşkıyalık yapan kişilerin çoğu vergisini verecek ekonomik güce sahip idi. Bunlar sadece kısa yoldan, zahmetsizce çok para kazanmak ve servetlerini artırmak istiyorlardı⁷⁴.

Yeniçeri ve kapısız leventlerden başka, bizzat devletin görevli memurlarının yaptığı usulsüzlükler de eşkıyalık olarak nitelendiriliyordu. XVIII.yüzyılda İstanbul'dan çeşitli şehirlere gönderilen paşalar ve diğer görevliler, bu görevleri çeşitli rüşvet ve paralar ödeyerek elde ettikleri için bunları halkın sırtından çıkarmaya çalışıyorlardı.

Kazalarda kadılar ve naibler, vali, mütesellim, âyân gibi görevlilerle anlaşıp halktan haksız yere para alıyorlardı. “Mahkeme harcı” adıyla çeşitli paralar aldıkları gibi, mahkemelerde haksızlık yapıyorlar, kim daha fazla para verirse davayı onun lehine sonuçlandırıyorlardı. Dava için gönderilen mübaşirler de kadılardan geri kalmıyor, yol boyunca halktan yiyecek aldıkları gibi gittikleri yerlerde de usulsüzlüklere devam ediyorlardı⁷⁵.

1783 yılında Trabzon'a gönderilen bir ferman, ehl-i şer mensuplarının kanunsuz hareketlerini içeriyordu. Burada kadıların “mahsul def'i” adıyla para almamaları gerektiği belirtilirken asker ve zahire toplama işinde usulsüzlükler yaptıkları, “harc-ı ilam” gibi ücretleri artırarak kazanç elde etmeye çalıştıkları da ifade edilmekteydi⁷⁶.

XVIII.yy. boyunca aralıklarla devam eden savaşlar yüzünden Trabzon'daki valilerin çoğu sefere katılınca ya da kale muhafızlığı görevi ile görevlendirilince yerlerini mütesellimlere bırakmışlardı. Mütesellimlik görevi genelde yerli ailelerin ellerinde olup uzun yıllar bu görevi aynı soydan kişiler yürütürdü⁷⁷. Yerli hanedanlara mütesellimlik verilmediği zaman dışarıdan gelen kişiler burada fazla tutunamazdı. Bu duruma 1194 (1780) tarihli bir belge örnek olarak gösterilebilir. Bu belgeden: Trabzon Valisi Hasan Paşa işe başladıktan sonra Hafız Mehmet'i mütesellim tayin ederek Trabzon'a gönderdiği, ancak Trabzon eski valisi Ali Paşa'nın kethüdası Abdullah Ağa'nın teşvikleriyle tehdit edilerek avdeti sağlandığı anlaşılmaktadır⁷⁸.

Mütesellim tayini vali tarafından buyruldu ile ileri gelen kişilere duyurulduktan sonra⁷⁹ mütesellim olan kişi vilayetin mali ve idari işlerini üzerine alırdı. Belli bir parayı vali ya da mutasarrıfa ödedikten sonra da

⁷³ Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu”, s.465.

⁷⁴ Öztürk, “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”, s.985-986.

⁷⁵ Özkaya, *Osmanlı İmparatorlu'nda Âyânlık*, s.194; Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu”, s.483-484.

⁷⁶ Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu”, s.456.

⁷⁷ Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s.196.

⁷⁸ BOA, HH. Nr. 721/d.

⁷⁹ Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s.196.

sancağın gelirlerini kendi adına adamlarına toplatırdı⁸⁰. Fakat mütesellimler kendilerine ayrılan ücretlerle yetinmeyip, valiler gibi tekalif-i şakka topluyor, rüşvet alıp yolsuzluklara başvuruyor ve gerekçe olarak da mütesellimlik buyuruldusunu almak için fazla para harcadıklarını gösteriyorlardı⁸¹.

Devlet, bu tür olayların bertaraf edilmesi için bölgedeki yetkililerin de ortak hareket etmeleri gerektiğini vurguluyordu⁸². Nitekim 1764’lerde Trabzon Valisi Numan Paşa ile Canik Muhassılı Hacı Ali Bey, birlikte hareket ederek, bu sıralarda başkaldıran ve Giresun kalesini alan Dizdaroğulları üzerine gitmişler ve onları dağıtmışlardır⁸³.

1775 yılında Anadolu’nun ve Rumeli’nin her üç koluna yazılan “ahkâm-ı celile”de, bundan sonra görevlilerin halka zulmettikleri takdirde cezalandırılarak görevlerine son verileceği bildirilmekte ve böylece bu kişilerin gözleri korkutulmaya çalışılmaktaydı⁸⁴.

Devlet bir başka tedbir olarak, yeterli sayıda piyade askeri yazılmasını isterken, takviye kuvvetlerin gerekli harcamalarının Trabzon Valiliğince sağlanmasını istiyordu⁸⁵. Nitekim Trabzon Valisi Vezir Osman Paşa, bölgede asayiş ve güvenliği sağlamak için ilave kuvvete ihtiyaç duymuş, bunun üzerine İstanbul’dan Eylül 1793 tarihli bir emirle, Canik muhassılından vali emrine girmek üzere, Canik Sancağı kazalarından yeterli sayıda yeni piyade askeri yazılması ve emrindeki diğer askerlerle birlikte vali emrine girip onunla hareket etmesi isteniyordu⁸⁶.

Ayrıca eyaletlerin düzeninin sağlanması, halkın emniyeti, memurların kanunsuz vergi toplayarak halka eziyet etmemeleri ile ilgili olarak çeşitli adalet fermanları (adaletnâmeler)⁸⁷ çıkarılmıştır. Bu fermanlarda, ehl-i şer ve ehl-i örf

⁸⁰ Mehmet Bilgin, *Sürmene Tarihi*, İstanbul, 1990, s.279-280.

⁸¹ Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s.198.

⁸² Güler, “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tesbitler”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon, 2000, s.340.

⁸³ İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Giresun’da Bazı Ekonomik ve Sosyal Meseleler”, *Giresun Kültür Sempozyumu Bildirileri (30-31 Mayıs 1998)*, İstanbul, 1998, s.50-52.

⁸⁴ Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, s.469-470. Aynı şekilde bu yüzyılda, vergi vermeme, yol kesme, fesâd ve eşkıyalık yaptıklarından dolayı Trabzon’un Of Kazası’na tâbi 7 köy ve dışarıdan Of’a gelerek yerleşen 2 kabilenin Gürcistan sınırında yeni inşa edilen Anakra Kalesi’ne iskân edilmeleri için emir verilmişti. Bkz. İbrahim Sezgin, “XVIII. Asırda Of Kazası’nın Nüfusu”, *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)*, Trabzon, ‘002, C. I, s.155.

⁸⁵ Güler, “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tesbitler”, s.340.

⁸⁶ Güler, “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tesbitler”, s.340.

⁸⁷ Adaletnâmeler, devlet otoritesi temsilcilerinin görev ve yetkilerini kötüye kullanmalarını, kanunlara uyararak adaletli davranmaları için çıkarılan padişah hükümleridir. Bunlar devletin vilayet idarecileri ve memurları üzerindeki otoritesini kurmak, rahat ve huzuru sağlamak, halkın ezilmesini önlemek ve adaleti sağlamak için gönderilen resmi genelgelerdir. Bkz. Özkaya, , “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, s.448.; Ayrıca bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul, 2000, s.75-190.

mensuplarının, kanunlara aykırı olan ve sonradan ortaya çıkmış olan “tekalif-i şakka” adlı vergileri almamaları, kapısız levendler ile diğer eşkıyaların yakalanması ve halkın bunlardan korunması gibi hususlar yer almaktaydı⁸⁸. Fakat bütün bu tedbirlere rağmen XVIII. yy. boyunca bu tür olaylar devam etmiştir.

C. Göç

Osmanlı Devleti’nde XVI.yüzyılın ikinci yarısından itibaren tüm kurumlarda başlayan bozulmanın da etkisiyle, taşrada artan eşkıyalık olayları, zulümler, haksız yere alınan vergiler, en önemlisi tımar sisteminin bozulması halkı zor durumda bırakmış ve halk da cela-yı vatan etmek zorunda kalmıştır. XVIII.yüzyıla gelindiğinde, benzer gerekçelerle bu defa daha çok “ev göçü” adıyla göçler yapılmaya başlamıştır⁸⁹.

Göçler bu dönemin en önemli sosyal olaylarından biridir. Gerek paşaların gerekse diğer görevlilerin zulümleri, eşkıyalık ve soygunculuk neticesinde yerini yurdunu terkeden halk, özellikle İstanbul’a ya da daha iyi yaşama imkanı elde edeceği yerlere göç etmiştir⁹⁰.

Bu dönemde iki yönlü göçten bahsedilebilir. Birincisi Kırım tarafından Anadolu sahillerine olan göçler, ikincisi de Trabzon ve ona bağlı yerler ile Karadeniz’in Anadolu sahillerindeki diğer yerlerden İstanbul ve Karadeniz’in kuzeyi tarafına olan göçlerdir⁹¹. Trabzon ve çevresi hem göç veren hem de göç alan bir yer olması bakımından ayrıca önemlidir⁹².

Yunan asıllı bir yazarın eserinde, Trabzon’un sahil kesimlerinde yaşayan hristiyanların, derebeylerin (hükümetin memuru iken nüfuz ve kudret kazanıp devlete problem yaratan yerli aileler) zulüm ve baskısından kurtulmak için içlerlere, dağlık bölgelere ve özellikle XVII.yüzyılın sonlarında, kendilerine maden işçilikleri nedeniyle imtiyazlar tanınan Kaldia (Gümüşhane) bölgesine

⁸⁸ Özkaya, , “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, s.448.

⁸⁹ XVIII.yüzyılda yapılan göçlerin sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1982, C.XIV, S.25, s.171-172.

⁹⁰ Göçlerin özellikle İstanbul’a olmasının nedeni, orada olanların vergiden muaf olmaları idi. Özkaya, “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu”, s.172. İstanbul’a olan göçlerin sebepleri için ayrıca bkz. Münir Aktepe, “XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul’un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar”, *İÜEF Tarih Dergisi*, İstanbul, 1958, C.IX, S.13, s.2-4.

⁹¹ Güler, “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler”, s.344-345. 1768-1774 Savaşı ve bunu takip eden 1787-1792 Savaşları Tuna ve Karadeniz kıyılarında aralıksız devam etmişti. Bu savaşlar haydutluk, eşkıyalık, tahribat, kıtlık ve vebaya sebep olurken bir yandan da buradaki insanların göç etmesine sebep olmuştu. Bkz. Virginia Aksan, “The One-Eyed Fighting the Blind: Mobilization, Supply, and Command in the RussoTurkish War of 1768-1774”, s.225.

⁹² Güler, “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler”, s.345. Trabzon, sonraki yüzyıllarda da Balkanlardan, Anadolu ve Suriye’ye gidecek göçmenler için adeta bir “ana giriş noktası” olmuştur. Bkz. Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge, 2000, s.115-1XVI.

göçtükleri, böylece değişik bölgelerde bir takım yerleşim yerleri oluşurken öbür taraftan sahillerde hristiyan nüfusun azalmış olduğu belirtilmektedir⁹³.

Göçler sadece terk edilen şehri değil, aynı zamanda göç edilen şehirleri de olumsuz yönde etkilemekteydi. Terk edilen şehirlerde geride kalan halkın vergi yükü arttığı gibi göç edilen şehirlerin özellikle de İstanbul'un nüfusu artmakta ve yiyecek-içecek sıkıntısına sebep olmaktaydı⁹⁴. Bu sebeple göçlerin önlenmesi için pek çok ferman gönderilmiştir⁹⁵. Gönderilen bu fermanlarda reyanın yerlerinden ayrılmasıyla avarız vergileri tahsilatının düştüğü, yerlerinde kalanların ise vergi yükünün ağırlaştığı, toprakların boş kaldığı belirtiliyordu⁹⁶.

1719 Haziran sonlarında yazılan bir fermana, göçlerin önlenmesi için bazı tedbirlerin alınmasının zorunlu olduğu belirtiliyordu. Bu tedbirler arasında; yaşadığı yeri terk etmek isteyenlere görevlilerce engel olunması, gizlice kaçanların yakalanıp yerlerine gönderilmeleri ve diğerlerine ders olsun diye cezalandırılmaları gibi uygulamalar yer almaktaydı⁹⁷.

Eylül 1721 tarihinde Üsküdar'dan Trabzon'a kadar olan Karadeniz sahilindeki beylerbeyi, sancakbeyi, kadı, zeamet ve tımar voyvodalarına, iskele eminlerine ve âyân-ı vilayete gönderilen fermana, her iki tarafın selameti için İstanbul'a insanların gelmemesi emredilmekteydi⁹⁸.

1740 yılında Anadolu ve Rumeli'nin üçer kollarına da yollanan fermanlarda, yöneticilere, ev göçünün getirdiği olumsuzluklar açıklandıktan sonra, vilayet işini görmek için gelenlerin arz ve mahzar ile gelseler dahi toplu halde gelmeyip mümkün mertebe az sayıda gelmeleri ve iş için geldiklerini gösterir belgeyi de yanlarında bulundurmaları istenmekteydi. İstanbul'a zahire ve eşya getiren tüccarlara her türlü kolaylığın sağlanacağı belirtildikten sonra bu gibi tedbirlerle taşranın kısa zamanda bayındır hale geleceği ve İstanbul'un da nüfusunun artmayacağı belirtilmekteydi⁹⁹.

⁹³ Kostas Fotiadis, *Die Islamisirungs Kleinasien und die Kryptochristen des Pontos*, Tübingen, 1985, s.186-188.

⁹⁴ Öte yandan XVIII.yüzyılın ikinci yarısındaki savaşıardan İstanbul'un yiyecek ihtiyacının karşılandığı Rumeli, Moldovya gibi bölgeler bu dönemde savaşa katılan ordunun gıda ihtiyacını karşıladığı için İstanbul'da yoksulluk yaşanmasına sebep olmuştu. Bkz. Aksan, "The One-Eyed Fighting the Blind: Mobilization, Supply, and Command in the Russo-Turkish War of 1768-1774", s.225.

⁹⁵ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s.81-87; Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", s.459-461.; Özkaya "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu", s.139-140.

⁹⁶ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s.153; Özkaya, , "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", s.460-461.

⁹⁷ Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", s.174.

⁹⁸ Aktepe, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", s.4-5.

⁹⁹ Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", s.459-460; Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, s.85.

1746 yılında İstanbul'a olan göçlerin engellenmesi için başta Trabzon valisi olmak üzere bölgedeki diğer görevlilere emirler gönderilmişti¹⁰⁰. 1784 yılında Trabzon Valisi Ali Paşa'ya gönderilen fermanla; Karadeniz tarafından ev göçü ile gelenlerin İstanbul'da nüfusun artmasına ve kıtlığa sebep olduğu için bu göçlerin önlenmesi istenmekteydi¹⁰¹. 1792 yılında Trabzon'un da içinde bulunduğu pek çok şehrin kadı, naib, mütesellim, âyân, voyvoda, zabitan ve iskele eminlerine, İstanbul'a olan göçün önlenmesi konusunda emirler yollanmıştı¹⁰².

Merkezden bu konuda sık sık fermanlar gelmesine rağmen, göçler önlenememiştir. Devlet görevlilerinin bazıları halkı soymak yoluna gitmiş, halkı canından bezdirmiş, bazen de rüşvet alarak, halkın İstanbul'a gitmesine izin vermiştir. Bu nedenle ev göçlerinin önlenmesi için gönderilen emirler bundan sonraki dönemde de sürekli tekrarlanmıştır¹⁰³.

II. Sonuç

XVIII.yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da taşra yönetimi ile ilgili bir takım problemlerin varlığı dikkat çekici niteliktedir. Osmanlı Devleti'nin hemen hemen bütün kurumlarında görülen bozulmalar ve taşrada merkezi otoritenin yeterince sağlanamaması sorunun kaynağını oluşturmaktaydı. XVIII.yüzyıl boyunca Trabzon'a yakın bölgelerde sık sık savaşların çıkması, bölgedeki valilerin savaş bölgesinde görevlendirilmeleri ve yerlerine mütesellimleri bırakmaları, merkezi otoritenin sarsılmasına ve güven bunalımına yol açmıştır. Yapılan usulsüzlüklerden, eşkıyalık faaliyetlerinden ve ağır vergilerden bıkan halk, çareyi yaşadıkları bölgeyi terk ederek daha iyi yaşam koşullarının olduğunu zannettiği şehirlere özellikle de İstanbul'a göç etmekte bulmuştur.

Bu yüzyılın diğer bir problemi de âyânlardır. XVII.yüzyıldan itibaren Anadolu'daki karışıklıklar, mütegalibelik hareketler, leventler, aşiretler, raiyyet arasında görülen yer değiştirmeler, devlet memurlarının yolsuzlukları, toprak sisteminde meydana gelen değişiklikler ve ekonomik sıkıntılar âyânlığın ortaya çıkıp yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Şehirlerdeki mukataaların kayd-ı hayat şartıyla malikane olarak âyânlara iltizama verilmesi, özellikle yüzyılın ikinci yarısındaki uzun süren savaşlarda devletin, âyânların asker ve para sağlamadaki desteğine ihtiyaç duyması onların güçlenmesinde oldukça etkili olmuştur. Bu şekilde güçlenen âyânlar, giderek merkezi yönetimle çatışmaya ve ona karşı gelmeye başlamışlardır. Trabzon'da yaşanan bu problemlerin giderilmesi amacıyla merkezden, çeşitli emirler gönderilmişse de, sorunların çözümünde fazla etkili olmamıştır.

¹⁰⁰ Güler, "XVIII. Yüzyılda Giresun'da Bazı Sosyal ve Ekonomik Meseleler", s.53.

¹⁰¹ Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", s.190.

¹⁰² Güler, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler", s.345.

¹⁰³ Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", s.191-192.

Abstract : This article will discuss some problems regarding the provincial governments in Trabzon in the second half of the 18th century. These are the notables, banditry and immigration activities. The corruption in almost all Ottoman institutions, the lack of central authority in the provinces, the wars that frequently broke out in the areas near Trabzon, and appointing the governors of the region to the conflict areas spoiled the central authority in the region and caused a loss of confidence to the central authority. The civic tumults which started in the 17th century and which appeared in different parts of Anatolia since then, the abuse of authority by civil servants, the changes in the land ownership system, and the economic problems were the most important factors that contributed to the birth and spread of the system of notables. The people of the region were tired of the abuse of the authority by civil servants and of heavy taxes, and found their way to leave their hometowns and migrate to other cities, especially to Istanbul, where they thought they would have better living conditions.

In order to eliminate such problems in Trabzon, the central government issued various orders but they were not at all effective in solving the problems

Key Words: Trabzon, Banditry, Notables, Black Sea,

Kaynakça

BOA, HH, nr. 1033.

BOA, HH, nr. 721/b.

BOA, HH, nr. 721/c.

BOA, HH, nr. 721/d.

BOA, HH, nr. 743.

BOA, HH, nr:928.

Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, 3. Baskı, İstanbul, 1997.

Aydın Güven, "Trabzon Ayanlarından Şatiroğlu Osman Ağa'nın Bölgedeki Faaliyetleri (1808-1830)", **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, Trabzon, 2002, C.I.

Bruce Mc Gowan, "The Age of The Ayans ,1699-1812", **An Economic And Social History of The Ottoman Empire 1600-1914**, Suraiya Faroqhi-Bruce Mc Gowan-Donald Quataert-Şevket Pamuk, Cambridge, 1994, vol:2, s.637-758.

Cemal Gökçe, "Edirne Ayânı Dağdevirenöğlu Mehmet Ağa", **İÜEF Tarih Dergisi**, İstanbul, 1968, C.XVII, S.22, s.97-110.

Çağatay Uluçay, "Karaosmanoğulları'na Ait Düşünceler", **III. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1948.

Donald Quataert, **The Ottoman Empire, 1700-1922**, Cambridge, 2000.

Fuad Köprülü, "Ayan", **İA**, İstanbul, 1944, C.II.

Halil Cin-Ahmet Akgündüz, **Türk-İslâm Hukuk Tarihi**, C.I, 2.Baskı, İstanbul, 1990

Halil İnalcık, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet**, İstanbul, 2000.

İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Ayan", **İA**, İstanbul, 1944, C.II.

İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.4/1, 4. Baskı, Ankara, 1988.

İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, Ankara, 1995.

İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Giresun'da Bazı Ekonomik ve Sosyal Meseleler", **Giresun Kültür Sempozyumu Bildirileri (30-31 Mayıs 1998)**, İstanbul, 1998.

- İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tesbitler”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)**, Trabzon, 2000.
- İbrahim Sezgin, “XVIII. Asırda Of Kazası’nın Nüfusu”, **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, Trabzon, 2002, C. I.
- Kemal H. Karpat, “The Transformation of The Ottoman State, 1789-1908”, **IJMES**, 1972, vol:3, s.243-261.
- Kostas Fotiadis, **Die İslamisirungs Kleinasien und die Kryptochristen des Pontos**, Tübingen, 1985.
- M. Çağatay Uluçay, “Sürgünler”, **Bellekten**, 1951, C.XV, S.60.
- Mahmut Goloğlu, **Trabzon Tarihi**, Trabzon, 2000.
- Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Müsâdere”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ağustos 1987, S.49.
- Mehmet Bilgin, **Sürmene Tarihi**, 1.Baskı, İstanbul, 1990.
- Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, 2000.
- Musa Çadırcı, **Tanzimat Dönemi’nde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara, 1991.
- Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1966, C.IV, S.6-7.
- Mustafa Öztürk, “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”, **Bellekten**, Ankara, 1990, C.LIV, S.211,.
- Mücteba İlgürel, “Balıkesir’de Âyânlık Mücadelesi”, **İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul, 1973, S.3.
- Münir Aktepe, “Kara Osman Oğlu Hacı Osman Ağa’ya Ait İki Vakfiyesi”, **VD**, 1980, S.10, s.161-174.
- Münir Aktepe, “Kara Osman Oğlu Mehmed Ağa bn. Hacı Ömer Ağa”, **VD**, Ankara, 1981, S.11, s.57-66.
- Münir Aktepe, “Manisa Âyanlarından Karaosmanoğlu Mustafa Ağa ve 3 Vakfiyesi Hakkında Bir Araştırma”, **VD**, 1971, S.9, s.367-382.
- Münir Aktepe, “Tuzcuoğulları İsyanı”, **İÜEF Tarih Dergisi**, İstanbul, 1953, C.III, S.5-6.
- Münir Aktepe, “XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul’un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar”, **İÜEF Tarih Dergisi**, İstanbul, 1958, C.IX, S.13.
- Necmettin Aygün, Onsekizinci Yüzyılda Trabzon’da Ticaret, Trabzon, 2005.
- Necmettin Aygün, **Trabzon Gümrüğü (1750-1800)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksel Lisans Tezi, Ankara, 1997.
- Özcan Mert, “Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi” **TDVİA**, İstanbul, 1993, C.VII.
- Özcan Mert, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, 1.Baskı, Ankara, 1980.
- Suraiya Faroqhi, “Agriculture And Rural Life in The Ottoman Empire (ca 1500-1878)”, **New Perspectives on Turkey**, .Fall 1987, No.1.
- Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, haz: İsmail Hacıfettahoğlu, 1. Baskı, Trabzon, 2001.
- Virginia Aksan, “Feeding the Ottoman Troops on the Danube, 1768-1774”, **War Society**, May 1995,vol:13, Nu:1.

- Virginia H. Aksan, "The One-Eyed Fighting the Blind: Mobilization, Supply, and Command in the Russo-Turkish War of 1768-1774", **The International History Review**, May 1993, C.XV, S.2, s.221-238.
- Virginia H. Aksan, "Whatever Happened to the Janissaries ? Mobilization for the 1768-1774 Russo-Ottoman War", **WAR In History**, 1998, vol:5.
- Yuzo Nagata, **Tarihte Âyânlar-Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme**, Ankara, 1997.
- Yücel Özkaya, "Anadolu'daki Yeniçerilerin Düzensizliği İle İlgili Belgeler ve İzmir'de Yeniçeriliğin Kaldırılması Hakkında Bir Belge", **AÜDTCFD**, Ankara 1966, C.XXIII, S.1-2.
- Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi: Tedâbirü'l-Gazavât", **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1969, C.VII, S.12-13, s.119-191.
- Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", **Belleten**, Ankara, 1972, C.XXXVI, S.144.
- Yücel Özkaya, "III. Selim Devri'nde Nizam-ı Cedid'in Anadolu'da Karşılaştığı Zorluklar", **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1963, C.I, S.1
- Yücel Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1982, C.XIV, S.25.
- Yücel Özkaya, "Rumeli'de Ayanlık İle İlgili Bazı Bilgiler", **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara 1981, C.II, s.1407-1416.
- Yücel Özkaya, "XVIII Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu'da Ayanlık İddiaları", **AÜDTCFD**, Ankara, 1969, C.XXIV, S. 3-4.
- Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnamelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", **Belleten**, Ankara, 1974, C.XXXVIII, S.151.
- Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)**, Samsun, 1988.
- Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", **Belleten**, Ankara, 1978, C.XLII, S.168, s.667-675.
- Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Ankara, 1994.
- Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, 1. Baskı, Ankara, 1985.